895.911
ค221น
5-3

นิราศพระปฐม

ของ

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์)

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์

ณ เมรุวัดสัมประทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓

S86461

ขอขอบคุณ [illegible]

[illegible]

[illegible]

W.C. 13.

มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

นิราศพระปฐม

ของ

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์)

3 ต.ค. 2545

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์

ณ เมรุวัดสัมประทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓

นิราศพระปฐม

ของ

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์)

พิมพ์ครั้งแรก งานกฐินพระราชทาน
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร พ.ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ครั้งที่ห้า งานฌาปนกิจศพ
(๘๐๐ เล่ม) นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ พ.ศ. ๒๕๑๓

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ **นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์** ณ เมรุวัดสัมประทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม กำหนดวันที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๓ นายระบิล สีตสุวรรณ ได้มาติดต่อกรมศิลปากร ขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง **นิราศพระปฐม** ของ **หลวงจักรปาณี** (มหาฤกษ์) เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนั้น กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ผู้แต่งนิราศพระปฐมนี้เป็นผู้มีชื่อเสียงว่าแต่งกลอนดีในสมัยรัชกาลที่ ๔ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นที่หมื่นพากยโวหาร แล้วเป็นหลวงจักรปาณี ในกรมลูกขุน อยู่ต่อมาไม่นานเท่าใดก็ถึงแก่กรรม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ประวัติของหลวงจักรปาณีไว้ว่า

"มหาฤกษ์เป็นชาวกรุงเก่า อยู่แพหน้าวัดเชิงท่าในคลองเมือง เห็นจะเป็นกำพร้ามาแต่ยังเยาว์ จึงกล่าวไว้ในนิราศพระปถวีว่า พระวินัยธร (อยู่) วัดพนัญเชิง ขอบ้ามา

เลี้ยงไว้แต่ยังเล็ก แต่อยู่ไม่นาน ไม่ทันจะได้เล่าเรียนอะไร บ้านก็มาลาเอากลับไปฝากพระวินัยธรรม วัดเชิงท่าตรงหน้าบ้านของตน มหาฤกษ์เล่าเรียนอักขรสมัยอยู่ในสำนักนั้นจนบวชเป็นสามเณร เห็นจะได้เรียนภาษาบาลีบ้างแล้ว เพราะปรากฏในนิราศว่า พระวินัยธรรมเป็นผู้มีปรีชาสอนหนังสือดีนัก ทำนองอาจารย์จะเห็นว่ามีเชาวน์ดี จึงพาลงมาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ ได้เล่าเรียนอยู่ในสำนักสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อู่) สังเกตตามคำที่กล่าวไว้ในหนังสือนิราศ ดูเหมือนจะได้เข้าแปลพระปริยัติธรรม ได้เป็นเปรียญแต่เป็นสามเณร และอุปสมบทอยู่ที่วัดสุทัศน์ กล่าวกันว่าเป็นเปรียญ ๔ ประโยค อุปสมบทอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงลาสิกขา สังกัดอยู่ในกรมพระอาลักษณ์..."

หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) แต่งนิราศพระปฐมเป็นเรื่องแรก เมื่อเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ โดยทางเรือ ให้ความรู้เกี่ยวกับชื่อตำบลและระยะการเดินทางไปจังหวัดนครปฐมในสมัยก่อน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า หลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) แต่งนิราศ

เรื่องนี้ตอนที่สึกแล้วไม่นานนัก เพราะบางตอนกล่าวไว้ว่า ยังใช้เด็กวัด (เห็นจะเคยเป็นศิษย์) ให้แจวเรือ และยังมีตาด้วงวัดๆ อะไรไปด้วยอีกคนหนึ่ง นอกจากนั้นข้อความที่พรรณนาในเชิงสังวาสก็มีออกนามผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลายคน ดูเหมือนยังจะเที่ยวจับจดอยู่ ทั้งสำนวนโวหารในนิราศพระปฐมก็ยังมีความคะนองโลดโผนอยู่มาก เห็นจะยังไม่มีภรรยาเป็นหลักฐาน ในตอนนั้นหลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) ได้บอกหนังสืออยู่ที่โรงทานด้วย นิราศพระปฐมจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ในงานกฐินพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ครั้งนั้นนับเป็นพิมพ์ครั้งที่ห้า

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้ด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นกุศลสาธารณประโยชน์

ขอกุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมให้ นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐผลานิสงส์ในสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๑๓ มีนาคม ๒๕๑๓

น.ส. เฉลียว วิไลรัตน์

ชาตะ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๖๑

มรณะ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๒

ประวัติ

นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์

นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ บ้านตำบลวัดแค อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นบุตรคนสุดท้องของนายฉาย และ นางกุหลาบ วิไลรัตน์ มีพี่ร่วมบิดามารดาด้วยกัน ๒ คน คือ

๑. นายช่อน วิไลรัตน์

๒. นางฉลาด สีตสุวรรณ

นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ ได้รับการศึกษาจบชั้นประโยคประถมศึกษาแล้ว ก็อยู่กับบ้านช่วยทำงานบ้าน ประกอบกับมีโรคประจำตัวคือ เป็นโรคหืด จึงไม่ได้ศึกษาต่อ เนื่องจากเป็นหืด และเป็นบุตรคนสุดท้อง จึงเป็นคนที่มีอารมณ์ฉุนเฉียวเป็นบางขณะ ตามปรกติแล้วนางสาวเฉลียวเป็นคนใจดี ชอบทำงานเย็บปักถักร้อย และตกแต่งบ้านเรือน ชอบเลี้ยงเด็ก ได้ช่วยเลี้ยงหลาน ๆ ลูกของพี่ชาย พี่สาวแทบทุกคน หลาน ๆ รักและเคารพมาก

นางสาวเฉลียว เป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวที เมื่อครั้งที่คุณพ่อชรามาก ท่านป่วยกระเสาะกระแสะ ก็ได้นางสาวเฉลียวคอยดูแลตลอดเวลาเกือบ ๒ ปี ต้องอดหลับอดนอนพยาบาลรักษา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๗ คุณพ่อถึงแก่กรรม ต่อจากนั้นมาประมาณเดือนเศษ นางสาวเฉลียวซึ่งมีโรคประจำตัวอยู่แล้ว คือเป็นหืด และความดันโลหิตสูง ก็ได้ล้มป่วยลงด้วยเส้นโลหิตในสมองแตก เป็นอัมพาตครึ่งตัว ได้ทำการรักษาจนอาการดีขึ้น เดินเหินไปไหนมาไหนได้ จนกระทั่งวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เส้นโลหิตในสมองแตกอีกข้างหนึ่ง ได้ทำการรักษาอยู่อีก ๔ เดือนเศษ ก็ถึงแก่กรรมลง เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒

ขอกุศลผลบุญ และคุณความดีที่ได้กระทำไว้ จงดลบันดาลให้นางสาวเฉลียว วิไลรัตน์ ประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพเทอญ.

อาลัยถึง น้าเฉลียว ที่รัก

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๒ นับว่าเป็นวันที่หลานรู้สึกเสียใจอย่างสุดซึ้ง เมื่อได้รับจดหมายจากคุณพ่อว่า น้าเฉลียวได้จากหลานไปแล้วตั้งแต่เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๒ ทั้งนี้เพราะคุณพ่อและคุณแม่ได้ปกปิดไว้ เพราะเห็นว่าหลานกำลังเรียนและต้องเตรียมตัวสอบ เมื่อหลานสอบไล่เสร็จและรู้ผลแล้ว จึงได้ส่งข่าวให้ทราบ หลานไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่าจะไม่มีโอกาสได้เห็นหน้าน้าอีก หลานยังจำได้ดี ครั้งสุดท้ายก่อนที่หลานจะจากน้าไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกา น้าได้พูดว่าอีก น้าไม่รู้ว่าจะเห็นอีกหรือไม่ หลานยังตอบน้าว่า ๓ ปีเท่านั้นก็จะได้พบกันอีก น้ายังแข็งแรงดี หลานไม่คิดเลยว่าจะเป็นจริงดังน้าพูด แต่ทุกอย่างก็เกิดขึ้นโดยไม่คาดฝัน หลานตั้งใจว่าเมื่อกลับมาแล้ว จะได้อยู่ใกล้น้าปฏิบัติน้าเพื่อทดแทนคุณที่น้าได้เลี้ยงดูหลานมา หลานยังจำได้ดี น้าได้เลี้ยงดูหลานมาตั้งแต่เล็ก ๆ ในฐานะหลานคนแรกของน้า น้าได้ทุ่มเทความรักให้กับหลาน นอกจากนี้น้ายังได้ช่วยชีวิตหลานไว้จากการจมน้ำ ตอนนั้นหลานอายุได้ ๓ ปีเศษ พวกเราอพยพหนีภัยทางอากาศในคราวสงครามโลกครั้งที่สองจาก

อำเภอนครชัยศรีไปอยู่ลำพระยา คุณตาคุณยายอาศัยอยู่ในเรือ ให้ลูกและหลานไปอยู่บ้านญาติ ตอนบ่ายได้มาเยี่ยมคุณตาคุณยาย พอจะกลับขึ้นบ้าน หลานพลัดตกน้ำ น้ำได้กระโจนตามไปคว้าเอาขึ้นมาได้ มิฉะนั้นหลานก็คงจมน้ำตายแล้ว และอีกครั้งหนึ่งหลานไม่สบายเป็นหัด หมอแผนโบราณเรียกว่าหัดหลง หลานไม่สบายมาก ใคร ๆ บอกว่าไม่รอดแน่ ในขณะเดียวกันน้องแอตก็เป็นหัด คุณแม่ต้องพยาบาลน้อง น้าเฝ้าพยาบาลหลาน อดหลับอดนอนเฝ้าพยาบาลอยู่จนหลานหาย ถ้าหลานไม่ได้น้าช่วยชีวิตและช่วยพยาบาลด้วยความเอาใจใส่แล้ว หลานคงไม่มีชีวิตรอดมาจนทุกวันนี้ บุญคุณของน้าที่มีต่อหลานนั้นยากที่จะหาสิ่งใดมาทดแทนได้ น้ารักหลานและน้องแขกมาก น้าคิดถึงหลาน เคยบอกกับหลานว่า แก่ตัวแล้วจะอยู่กับหลานและน้องแขก ให้หลานกับน้องแขกเลี้ยง หลานก็ตั้งใจอย่างนั้น แต่แล้วก็ไม่ทันจะได้ทดแทนพระคุณ แม้น้าเจ็บก็ไม่ได้ช่วยรักษาพยาบาล ไม่เหมือนน้องแขกซึ่งคอยเฝ้าพยาบาลน้าอยู่จนสิ้นใจ หลานระลึกถึงพระคุณของน้าอยู่เสมอ แต่น้าได้จากไปแล้ว ไม่ทราบว่าจะทดแทนพระคุณได้อย่างไร หลานได้

ทราบวันและเวลาในการฌาปนกิจศพน้า แต่ก็ไม่อาจมาได้ เพราะกำลังเรียนอยู่ หลานขอฝากดวงใจมาเคารพน้าด้วยและขอตั้งจิตอธิษฐานให้น้าที่รักของหลาน จงไปสู่สุคติประสบสุขในสัมปรายภพ เทอญ.

จาก

มัญชรี สีตสุวรรณ

คำไว้อาลัย

"อาแม่ที่รัก"

ทุกชีวิตเกิดมาแล้วก็ต้องตาย ไม่มีผู้ใดที่จะหลีกเลี่ยงความตายได้ เพียงแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น แต่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ใครเล่าจะอยากให้คนที่เรารักต้องจากเราไปอย่างรวดเร็วโดยที่ไม่มีวันจะได้กลับมาพบกันอีก

อาฉันเปรียบเสมือนแม่คนที่สองของพี่อืดและแขก พี่อืดเรียกอาฉันว่าน้าเฉลียว นับตั้งแต่แขกจำความได้จนถึงปัจจุบันนี้ แขกกับอาฉันไม่เคยที่จะแยกจากกัน ไปไหนก็ต้องไปด้วยกัน แม้แต่นอนก็ยังนอนด้วยกัน แขกนอนกับอาฉันตั้งแต่วันแรกที่แขกเกิด จนกระทั่งวันที่อาฉันได้จากแขกไปอยู่ในที่ซึ่งสงบสุข ส่วนพี่อืดนั้นต้องเข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพ ฯ จึงต้องแยกจากกัน แขกอยู่กับอาฉันที่นครชัยศรีเรื่อยมา จนกระทั่งอาฉันไม่สบายครั้งแรก จึงย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ อาฉันเป็นคนใจดีมาก เป็นที่รักเคารพของหลานตลอดจนเด็ก ๆ ที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงที่นครชัยศรีทุกคน เวลาอาฉันไปเที่ยว อาฉันก็จะซื้อขนมสิ่งของต่าง ๆ มาฝากหลาน ๆ แม้แต่ในขณะที่อาฉันไปนอนป่วยที่โรงพยาบาล

มีขนมมาก อาฉันก็ยังแบ่งให้ผู้ป่วยที่อยู่ใกล้กันทาน แต่ก็ไม่ลืมที่จะเก็บไว้ฝากหลาน ๆ เมื่ออยู่โรงพยาบาลหมอและพยาบาลต่างก็ชอบอาฉัน แม้ว่าบางครั้งจะจู้จี้ไปหน่อย เนื่องจากอาฉันเป็นคนชอบความสะอาดก็ตาม แต่ทุกคนก็ยังรักและชอบอาฉัน อาฉันต้องการให้หลานทุกคนประสบความสำเร็จในการเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพี่อ็อดและแชก เมื่อพี่อ็อดได้ไปอเมริกานั้นอาฉันดีใจมาก อยากให้พี่อ็อดเรียนสำเร็จเร็ว ๆ จะได้กลับมาอยู่ด้วยกันอีก ตอนที่อาฉันไม่สบายมากนั้น ยังบ่นถึงพี่อ็อดว่าจะกลับมาเห็นหน้าอาหรือไม่ก็ไม่รู้ พี่อ็อดเขียนจดหมายมาเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้อาฉันทราบอยู่เสมอ แม้ว่าอาฉันจะเขียนหนังสือไม่ค่อยถนัดเนื่องจากไม่สบายก็ยังให้แชกเขียนถึงพี่อ็อดบ่อย ๆ อาฉันพูดเสมอว่าจะต้องอยู่ดูความสำเร็จของพี่อ็อดและแชกให้ได้ แต่ก็ไม่สำเร็จ อาฉันได้ด่วนจากไปเสียก่อนถึงแม้แชกจะคิดว่าอาฉันจากไปมีความสุขก็ตาม แต่แชกก็ยังอยากให้อาฉันกลับมาเป็น "อาแม่ที่รัก" ของพี่อ็อดและแชกอีกต่อไป ถึงแม้ว่าอาฉันจะไม่สบายทำอะไรเองไม่ได้ แชกก็ยังอยากให้อาฉันอยู่เรื่อยไป ได้เห็นหน้าได้พูดคุยกันดีกว่าจะจากกันไปโดยไม่พบกันอีก คำสุดท้ายที่อาฉันพูดก่อนจากไป

ก็คือ อาฉันรักแขกและพี่อึดมากที่สุด แขกคิดว่าถ้าชาติหน้ามีจริงอย่างที่ทุกคนพูดกัน พี่อึดและแขกก็จะขอพบอาฉันเพื่อเป็น "อาแม่ที่รัก" ตลอดไปในทุก ๆ ชาติ แม้ว่าอาฉันจะจากไปแล้ว คำว่า "อาฉัน" หรือ "น้าเฉลียว" ของหลาน ๆ ทุกคนจะไม่มีวันลืมเลือนไปจากใจได้เลย

ขอให้กุศลผลบุญและคุณความดีที่อาฉันกระทำไว้ทั้งหมด ช่วยดลบันดาลให้อาฉันไปสู่สุคติประสบสุขในสัมปรายภพ เทอญ.

จาก

ภารณี วิไลรัตน์

นิราศพระปฐม

ของ

หลวงจักรปาณี (ฤกษ์)

๏ มหาฤกษ์จะนิราศสวาทศรี ไปบังคมพระปฐมเจดีย์ จะร้างที่ถิ่นเรือนเพื่อนที่นอน เหลืออาลัยใจหายไม่วายห่วง เสียดายดวงสุมาลีศรีสมร เคยรวยรื่นชื่นอุราสถาวร จะจำจรจากไปเสียไกลกัน ดูเหย้าเรือนเหมือนจะพาน้ำตาตก ให้เย็นอกอ่อนฤดีไม่มีขวัญ โอ้แต่น้ำที่ถนอมเคยหอมจันทน์ จะนับวันว่างเว้นสวาทเชย โอ้ยามเห็นมิได้เห็นเมื่อเย็นเช้า จะแลเปล่าเปลี่ยวอุรานิจจาเอ๋ย ถึงตัวไปใจหวังเหมือน ยังเคยไม่ละเลยเสนหาสุมาลัย ทุกนารีที่มาดสวาทหวัง อยู่ลับหลังมิได้ลาน้ำตาไหล เจ้ารู้เรื่องเคืองคอยจะน้อยใจ เพราะมิได้เยือนหากันช้านาน จึงคิดคำร่ำสั่งเป็นสังวาส แรมนิราศเรื่องอนงค์ให้สงสาร จนจวนย่ำจำลาสุดามาลย์ จากสถานสู่ท่าน้ำตากรัง ฯ

◎ แสนวิบากจากงามเมื่อยามดึก อนาถนึกหนาวทรวงเป็นห่วงหลัง จนเรือคล้อยถอยมาละล้าละลัง เผ้าแลสั่งสายใจอาลัยลา เห็นหมอกมัวมืดตกยิ่งอกช้ำ เห็นฟ้าคล้ำก็ยิ่งครวญรัญจวนหา ดูดาวเคลื่อนเดือนดับไปลับฟ้า เหมือนลับหน้าน้องน้อยลอยโพยม หนาวน้ำค้างพร่างพรมเมื่อลมตก สงสารอกอภิรมย์เคยชมโฉม มานิราศคลาดเคล้าประเล้าประโลม ทรวงจะโทรมเสียเพราะช้ำระกำตรอม โอ้หน้าหนาวแล้วหนาเจ้าข้าเอ๋ย เมื่อไรเลยเทวดาจะพาถนอม เผ้าชักเชือนเหมือนกับมดให้อดออม แต่หวนหอมโหยหามาช้านาน ฯ

◎ นาวาว่องล่องมาถึงหน้าวัด นามสุทัศน์เทพธามหาวิหาร จึงรั้งรอยอหัตถ์นมัสการ นึกสงสารคราวครั้งยังเป็นเณร พระครูบาพาพรากจากกรุงเก่า มาฝากเราศึกษามหาเถร อยู่วัดนี้มีธุระท่านกะเกณฑ์ ให้เข้าเวรแปลประโยควิโยคใจ ด้วยคิดเห็นเป็นชีถึงมีศักดิ์ ใจไม่รักแท้แท้มาแต่ไหน เห็นผิดกิจสมณะพระวินัย ท่านขืนใจก็ต้องตามเพราะความกลัว จึงเบ็นไปในแผ่นดินบีนสยาม ทรงพระนามพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนสมบทบาวชสนองไม่หมองมัว พอครองตัวตามประสาวิชาคุณ สั้นแผ่นดินสั้นชะตาอำลาพรต แสนกำสรดสั้นทรัพย์สนับสนุน ขอถวายพระกุศลผลบุญ ให้เจือจุนบารมี

ทวีไป โอ้ตัวเรายังอยู่เหมือนสู้โศก แสนวิโยคยากเย็นเป็นไฉน ใครว่าโง่ก็ต้องรับเพราะกับใจ เหมือนบ้าใบ้นอนผันต้องกลั้นกลืน ฤดูฟ้าฝนพร่ำน้ำจิงมาก ขึ้นท่วมปากเหลือบัญญาจะฝ่าฝืน เหมือนหลับตามาทางในกลางคืน ถูกติดตื้นตกค้างบึมบ่างตาย โอ้ไม่เหมือนเพื่อนเขาแล้วเรานี้ เพราะไม่มีเครื่องปลูกผูกเหล็กหลาย ถือสวดมนต์เหมือนแต่ก่อนบห่อนคลาย สงสารกายเกิดมาเวลาเลย ต้องก้มหน้าหามองแต่ช่องน้อย พอตัวคล้อยเคลื่อนคลานิจจาเอ๋ย โอ้คะนึงถึงครั้งยังเสบย มีคนเคยปฏิบัติไม่ขัดเคือง ได้จองจับกระจาดใหญ่ไข่ขนม ทั้งได้ดมดอกดรุณยี่สุ่นเหลือง พี่ปลูกไว้ในกระถางที่กลางเมือง เปรียบเหมือนเครื่องบูชาเวลาเดิน เมื่อลมเชยเคยถนอมหอมระรื่น ทุกค่ำคืนเคียงข้างไม่ห่างเหิน สุมาลัยในสวนก็ชวนเชิญ ได้เพลิดเพลินพร้อมใจเวียนไปมา ทั้งสองชื่นสองชมประสมสอง ไม่หมางหมอง มาดหมายเหมือนซ้ายขวา แต่สาหร่ายสายทองเจ้าหมองรา ว่าพี่ยามิใคร่รักมักระแวง จึงยุยงย่ายายหมายขจัด จนต่างพลัดต่างพรายถึงหน่ายแหนง เป็นบุญนำกรรมแปลกมาแทรกแซง โอ้เสียแรงรักใคร่ถึงใหญ่โต อันใจพี่นี้ก็โหดเหมือนโฉดเฉา

น้ำใจเจ้าก็เหมือนใบไม้โสน เคยเก็บไม้ร่วมชมแต่ร่มโพธิ์ จะโอ้โอ่เอาใครเพราะใจเร็ว ฯ

๏ โอ้นาถคลาดคู่ชูเฉลิม เสียประเดิมก็มาซ้ำถลำเหลว ล้วนชั่วช้าพาตนเหมือนคนเลว ดังหนึ่งเปลวเขม่าปลิวติดผิวกาย ที่จริงใจใช่ตัวจะชั่วช้า แต่พวกหม่ามุ้ยปากมันมากหลาย เห็นใครดีอยู่มิได้ไม่สบาย คอยป่องร้ายครหาอิจฉาคน โอ้เกิดมาด้วยเขาชาติอนาถนัก จะปลูกรักก็ไม่เห็นว่าเป็นผล ที่รักยิ่งสิ่งรักมักวิกล แต่ต้องทนทุกข์รักมาหนักครัน น่าน้อยใจเจ้าดรุณยี่สุ่นแสน ไม่ควรแค้นฤามาขุ่นทำหุนหัน ยังขอบใจในสวนนวลอำพัน จนทุกวันก็ยังทักทั้งรักเรียม เรือมาตามลำคลองทั้งสองฝั่ง พี่แลตั้งตาชม้ายนึกอายเหนียม เสียดายโฉมสร้อยฟ้ามณฑาเทียม ไม่เห็นเยี่ยมเยือนบ้างสักครั้งเลย ฯ

๏ โอ้หน้าหนาวดาวกระจายพระพายพัด เหมือนเมื่อนัดหมายมานิจจาเอ๋ย คิดถึงครั้งรุ่นหนุ่มได้ชุ่มเชย ปานเสวยยาทิพย์หยิบดาวเดือน แต่ละคำดุจอำมฤตรส มาย้อยหยดยาใจไหนจะเหมือน พี่หลงใหลใฝ่ผันจนพันเพื่อน แต่เวียนเยือนเยี่ยมเจ้าทุกเช้าเย็น ถ้าวันไรไม่พบประสบพักตร์ กำเริบ

รักโรคเบียนสักเกวียนเข็น ถ้าเห็นหน่อยค่อยฟื้นเหมือน
คืนเป็น เคยไปเล่นสงกรานต์ที่บ้านโน้น ควรเป็นหม่อมจอม
พระยาน่าสวาท มารยาทยศอย่างเหมือนนางโขน ทั้งสาระแน
แง่งอนทั้งอ่อนโยน สะเอวโอนอ้องแอ้งเหมือนแกล้งกลึง
จะพูดจาเห็นบแนมแหลมฉลาด ถึงนักปราชญ์ยิ่งกว่าเรา
ไม่เท่าถึง ยังมิทันรู้ตัวมัวรำพึง คิดว่าดึงหยวกปลียังมีใย
พอลมฉิวปลิวชื่นไปอื่นเฉย เรียมเสวยเวทนาน้ำตาไหล
จะคิดถึงความหลังบ้างเป็นไร ให้เรียมได้ลำบากยากเสียพอ
เมื่อค่ำคืนดื่นดึกไม่นึกขาม คนนั่งยามระวังดูอยู่ออกสอ บ้าน
ขุนนางบุญหนักล้วนหลักตอ สู้ลอยคอล่องน้ำตามลำคลอง
เห็นผู้คนกล่นกลาดไม่อาจใกล้ เขาจับได้แล้วก็ยุบทั้งทุบถอง
สงสารแต่หม่อมพี่ปรานีน้อง มาด้อมมองคอยรับกลัวจับกุม
แล้วโดดน้ำดำผุดมายุดแขน พาลอยแล่นแฝงฝั่งไม่ดั่งปุ่ม
สู้ทนหนาวอยู่กับน้องประคองคุม จนสี่ทุ่มเศษเซียบค่อย
เงียบคน พาหลีกลัดกองตระเวนลุยเลนเปื้อน ฤดูเดือนมืด
เขม้นไม่เห็นหน ประตูบีดติดกุญแจเที่ยวแลจน บีนขึ้นบน
ทวารได้จึงไคลคลา หม่อมพี่จูงกรส่งที่ตรงห้อง นวลละออง
เห็นฉันก็หรรษา ให้อาบน้ำหอมระรินประทินทา แล้วพัก

พาสู่ห้องประคองนอน ถ้าใครเห็นก็บรรลัยยังไม่คิด เอาชีวิตแลกกายสายสมร ต่อจวนแสงสุริยาจึงลาจร สู้ปล้นปล้อนบุญปลอดจึงรอดมา ถึงอย่างนี้ศรีสวัสดิ์ยังตัดได้ ไม่มีใยเยื่อเสน่ห์เท่าเกศา ควรจำนงปลงจิตอนิจจา สังขาราหลีกเลี่ยงไม่เที่ยงจริง มาถึงบ้านพระยาศรีที่สนิท เคยนิมิตมากมายทั้งชายหญิง ฉันฝากกายไว้หวังไม่ชังชิง หมายพึ่งพิงพาสนาบารมี แต่ปางหลังครั้งท่านยังบุญน้อย หมายจะคอยบุญมากได้ฝากผี เคยพูดเล่นเจรจาทุกราตรี ที่ลางทีเจ็บไข้ท่านใช้วาน ไปไม่ทันท่านก็มักจะควักค้อน สู้อดนอนนั่งยามความสงสาร ที่ใจรักอักษรกาพย์กลอนกานท์ มาเขียนอ่านศึกษาจินดามณี แล้วให้สัตย์สัญญาว่าตรงฉัน จะผูกพันไปจนตายไม่หน่ายหนี ข้อบาดหมางสิ่งไรก็ไม่มี ใครได้ดีฉันก็ช่วยอำนวยชัย บัดเดี๋ยวนี้ท่านก็มีบุญตบะ ล้วนหลวงพระเพลินจิตพิสมัย ครั้นพบหน้าตาฝาดประหลาดใจ เหมือนเห็นใบ้บ้าเบือนไม่เหมือนเคย ถึงจะทักซังกะตายเหมือนขายหน้า อนัตตาสูญเปล่าแล้วเราเอ๋ย ที่ความหลังหวังนิยมจะชมเชย เห็นจะเลยเสียแล้วเราเผ้าละเมอ ไม่ไปหาฤๅก็ว่าหยิ่งจองหอง ครั้นไปลองดูก็เปล่าเราก็เก้อ ต้องหลีกทาง

ห่างไกลมิใช่เกลอ จะว่าเผยอเฉียดชิดชีวิตยูง จะตั้งวอนไปใหม่ไม่จองหอง แต่แสบท้องแลวจะได้อะไรหุง ท่านกินหมูขนมกงขนลงพุง ฉันผักบุ้งน้ำปลาร้าตาจึงฟาง ถ้าแม้นท่านโอภาฤาปราศรัย จะได้ไปปฏิบัติไม่ขัดขวาง นี่ท่านหับปากมิดปิดหนทาง ไม่มีนางนายหน้าจะพาจูง แม้นปะคราวออกแขกฉวยแปลกหน้า ก็จะพาพักตร์เผื่อนใช่เพื่อนฝูง ไม่เจียมจนตนกาไปผ่ายูง เหมือนใผ่สูงเกินศักดิ์จะหักราน ถ้าที่อื่นเช่นนี้แล้วที่ไหน คงจะได้พึ่งพักสมัครสมาน ถึงคบฉันใช่จะชักให้รักพาล เห็นมานานน้ำเนื้อที่เกื้อกูล ยามประดาษพาสนานิจจาเอ๋ย กระไรเลยมิตรญาติมาขาดสูญ วาสนาอาภัพลับเหมือนปูน มาอาดูรจมดิ่งเสียจริงเจียว จะเหลียวซ้ายแลขวาไม่ผาสุก เมื่อยามทุกข์ยามไข้ใครไม่เหลียว เมื่อบรรลัยใครจะมาช่วยยาเยียว พี่นุ่นเดียวฤาจะ ได้ใส่อัคคี ควรสอนจิตคิดถึงตนให้มากมาก ถึงจนยากก็อุตส่าห์ประสาประสี หาใส่ท้องมิใคร่ทันทุกวันนี้ กลัวเป็นหนี้สินเขาเผ้ารำพึง ถึงกระนั้นท่านอย่าคิดตะขิดตะเขวียน ไม่ไปเบียนดอกให้เปลืองเฟื้องสลึง ถ้ามีจิตคิดถึงฉันนั่นแลจึง ไม่ให้พึ่งฉันจะนอนกัดก้อนเกลือ ไม่ไปรบกวนใครให้ลำบาก ถึงอดอยาก

ก็ยังรักซึ่งศักดิ์เสือ โอ้เสียแรงรักสนิทถึงชิดเชื้อ จะคอยเผื่อ
ก็พอกายจะวายวาง ถ้าจริงใจได้พึ่งอย่านั่งแช่ง ว่ามันแกล้ง
ลับปากมาถากถาง ไม่คุมแค้นขอสมาอย่าระคาง พอเสื่อม
สร่างทุกข์ระทดตามบทเพลง ยังขอบคุณขอบคำน้ำชุ่นชุ่น
ถึงมีบุญท่านก็ไม่ได้ข่มเหง ฉันไม่ถือดอกว่าฉันเป็นกันเอง
ทั้งกลัวเกรงอาญาทั้งอาลัย ทุกวันหวังยังคิดพระคุณท่าน
ด้วยเป็นบ้านไปมาเคยอาศัย แต่เดี๋ยวนี้มีกรรมจึงจำไกล
เพราะความในข้องขัดเข้าพัดครือ เมื่อเมตตาการุญมาก่อนก็
บัดเดี๋ยวนี้นะจะให้ยังไรหรือ ไม่จองหองหมองปากกระดาก
มือ แม้จะถือโทษาก็ถ้าจน ถึงกระนั้นฉันก็ไม่ได้โกรธตอบ
จะไปนอบไม่ถนัดจึงขัดสน แม้ให้พึ่งบุญบ้างกำลังจน ได้
น้อมตนนอบนบประจบตาม อย่าพยาบาทไปเลยใช่ที่ เวร
จะมีพันผูกเหมือนปลูกหนาม ถ้าใจบุญกรุณาจึงพางาม ถึง
สามง่ามเลี้ยวเรือข้างเหนือจร ฯ

๏ ทัศนาอาวาสราชบพิธ งามวิจิตรแจ่มจรัสประภัสสร
พระจอมพงศ์ทรงสร้างกลางนคร ให้ถาวรเพิ่มพระยศรจนา
ขอเดชะบุญญาอานิสงส์ ทั้งเทพทรงสิทธิศักดิ์ช่วยรักษา ให้
พระองค์ยงยืนพระชนมา ผ่านมหามไหศวรรย์เหมือนจันทน์

เจิม ขอพระยศรุ่งเรืองกระเดื่องเดช ทุกขอบเขตข้าศึกไม่ฮึกเหิม ทั้งโภไคยไอศูรย์ประมูลเติม ให้พูนเพิ่มบารมีทวีไป ได้ดับเข็ญเย็นอุราประชาราษฎร์ ทั้งข้าบาททูลละอองให้ผ่องใส นึกภิญโญโมทนาแล้วคลาไคล หวนอาลัยถึงสุดาจะลาลิบ ดูดาวเคลื่อนเหมือนกะพลอยที่คล้อยจาก เมื่อเป็นนาคแสนสนุกวันสุกดิบ เสียดายเอ๋ยเลยล่องเป็นของทิพย์ สุดจะหยิบยกชมให้สมใจ มาแถวทางวังหน้าสาธุสะ ถวายพระพรฉลองให้ผ่องใส จนออกช่องคลองหลอดทอดฤทัย นับจะไกลกลอยสวาทประพาสทาง เห็นหมอกม้วทั่วหล้าท้องฟ้าเหลือง ระเรื่อเรืองแสงอุไรขึ้นใสสาง เขาแจวจัดตัดข้ามไปท่ามกลาง ให้อ้างว้างโจงเงงวังเวงทรวง เผ้าเหลียวหลังสั่งลาน้ำตาไหล เหลืออาลัยนุชน้องที่ปองหวง เสียดายทั้งธานินทร์ถิ่นทั้งปวง ให้งงง่วงเงียบเหงาซึมเศร้าเซ็ง เสียดายเอ๋ยเคยรักสมัครสมาน ทุกถิ่นฐานที่พักสำนักเก่ง ได้พบกันผันแปรมาแลเล็ง ที่ตัวเต็งต้องใจมิได้ลืม เคยตอบรสพจมานหวานเสนาะ เคยฉอเลาะทอดทิ้งให้ดิ้งดื้อ เคยแลกเปลี่ยนเวียนง้อเคยขอยืม ล้วนปลอบปลื้มปลุกในน้ำใจจง เพราะตกอับดับเข็ญไม่เป็นสุข จึงต้องทุกข์ทิ้งมิตรพิศวง ไปชมนกชมไม้

ในไพรพง พอลืมหลงโศกเศร้าเบาอุรา อรุณรุ่งเรืองแสงแจ้งกระจ่าง เข้าคลองบางกอกน้อยละห้อยหา ฉันเจ็บใจไข้จิตนั้นติดมา จะหายาหมอกรอกช้ำชอกกาย ฉันอยู่บางกอกใหญ่ยังไม่ถอย บางกอกน้อยฤๅจะให้ไข้ใจหาย แม้เอวบางนางกอกดอกจะคลาย บางไม่คล้ายเอวบางไม่สร้างควญ ฯ

๏ ดูชาวแพแซ่ซ้องขนของขาย ที่เรือพายชั้นล่องนั้นของสวน ทั้งเรือทุ่นเรือทอดจอดเป็นพวน ตลาดล้วนจ่ายจัดออกอัดแอ ทั้งสองแถวแจวไปมิใคร่ตลอด ต้องเลี้ยวลอดหลีกลัดฉวัดแฉว ทั้งไทยเจ๊กจีนแขกแปลกแปลกแล พวกชาวแพสารพันจะบรรจง ขายเครื่องแก้วเครื่องทองของทั้งหลาย ทั้งผ้าลายม่วงแพรแลระหง เสื้อกระเป๋าขาวม้าผ้าสบงที่รูปทรงสำอางเป็นช่างเย็บ ล้วนสาวสาวน้อยน้อยนั่งร้อยเข็มผีมือเม้มมิดเม้นไม่เห็นตะเข็บ ไม่เจ็บหลังนั่งเพียรทั้งเจียนเล็บ ประกอบเก็บไรจุกเหมือนตุ๊กตา พอเรือฉากปากหวานทำขานไข ซื้ออะไรดูก่อนสิหล่อนจ๋า ฉันหวนฮึกนึกคะนองลองวาจา จะหาผ้าอย่างนอกที่ดอกลอย เขาย้มเยื้อนเบือนหน้าทำตาค้อน โอ้ยามร้อนใจคอก็ท้อถอย จะก้มพักตร์ไปบ่าหาดอกกลอย ไม่ขอคอยดอกขจรเหมือนก่อนไร ฯ

๏ ที่ลางแพผู้ดีมั่งมีทรัพย์ เพชรประดับตุ้มหูดูไหวไหว แหวนสายสร้อยทองปลั่งทั้งวลัย น่าชื่นใจหม่นุ่งสอดถุงตีน เหมือนเมื่อเรารุ่นเปลี่ยวมันเคี่ยวเข็ญ พบแต่เช่นนั้นหนาจึงลาศีล หมายได้อยู่คู่เคียงบนเตียงจีน จนเลยบีนตลิ่งล้มไม่สมคะเน ฯ

๏ ถึงบางหว้าว้าใจอาลัยสมร เหมือนเรียมจรจากนางมาห่างเห ให้ว้าทรวงห่วงหลังอยู่ลังเล มาว้าเหว่อ้างว้างอยู่วังเวง ถึงบ้านบุบุขันเขารันค้อน เหมือนพี่ข้อนทรวงคะนึงดังผึงเผง เขาหลอมทองเทถ่ายละลายเลง พี่ร้อนเร่งในอุรายิ่งกว่าทอง ถึงทองร้อนร้อนเพลิงเถกิงก่ำ พอถูกน้ำเย็นทั่วไม่มัวหมอง อันร้อนพี่ถึงน้ำทั้งลำคลอง อย่ามาลองลูบชโลมไม่โสมนัส ฯ

๏ ถึงวัดทองหมองคล้ำสลำสลาย ไม่เหมือนสายสร้อยทองผ่องจำรัส จากแม่ผิวทองคำเพราะกรรมซัด ชมแต่วัดทองสร้างเถิดต่างทอง ดูแม่ค้ามาขายก็หลายเหลือ ทั้งบกเรือเรียงรายล้วนขายของ น้ำเต้าแตงแฟงฟักแลผักดอง เที่ยวเร่ร้องตามตลาดไม่ขาดคราว ข้าวเหนียวเหลืองเครื่องขนมดูถมฐาน กินไม่หวานสักว่าหน้าขาวขาว ไม่เหมือนเทียบ

โต๊ะพานทั้งหวานคาว ของเจ้าสาวน้อยนางที่ช่างทำ วัดชีปะขาวขาวชีก็มีเหลือ ไม่เหมือนเนื้อนวลสาวที่ขาวขำ จะแลไหนก็วิไลวิลาสล้ำ ดังหนึ่งน้ำทิพย์สุรามายาทรวง โอ้พูเอกเมขลาจะหาไหน แต่จากไปมิได้คืนมาหื่นหวง ที่ริมน้ำทำรอเหมือนล่อลวง รอให้ง่วงตำตอสิรอตาย โอ้ที่ยุบบุบไถลนั้นไม่หัก เช่นที่รักมิได้ชมเหมือนสมหมาย บางผักหนามยามยากหากเสียดาย ได้ตั้งกายมาเพราะปามผักหนามดอง บางบำหรุเรียมบำเรอเสนอพักตร์ โอ้ทรามรักเจ้าก็มุ่งบำรุงสนอง เพราะต่างศักดิ์มิได้สมนิยมปอง แต่ลอบลองแลเหลียวไม่เปรี้ยวเค็ม ต่างระกำลำบากด้วยขวากหนาม พยายามยอกระบมเหมือนคมเข็ม แต่พากเพียรเวียนแวะเข้าและเล็ม ก็เห็นเต็มที่จะสมยิ่งตรมตรอง โอ้มณฑายาหยีของพี่เอ๋ย เมื่อไรเลยจะได้ชมประสมสอง แม้ดอกฟ้าคลาเคลื่อนลงเหมือนปอง ก็ไม่ต้องขวายขวนเที่ยวซนซุก เมื่อเข้าที่ปฏิพัทธ์บังฐรณ์ จะกล่าวกลอนกล่อมเล่นให้เบิ่นสุข บางขุนนนท์พี่ต้องทนเหมือนนนทุกข์ สุดจะปลุกปล้ำใจให้สบาย ฯ

◎ บางระมาดเหมือนพี่มาดสวาทหวัง ไม่สมดังพิศวาส เหมือนมาดหมาย ที่ได้ชมสมมาดยังคลาดคลาย เพราะหลายรายหลายรักหนักอารมณ์ เหมือนแม่น้ำลำคลองเป็นสองแยก สุดจะแจกจักใจออกให้สม สงสารสาลิกานางที่บางพรม ฤดูลมล่องหาวจะหนาวใจ ไม่เห็นมาเยี่ยมเยือนเหมือนก่อนก็โอ้บ้านนี้ขวัญอ่อนจะนอนไหน เมื่อมืดค่ำคล้ำคลุ้มที่พุ่มไม้เคยอาศัยจับบ้างเป็นครั้งคราว ลมพระพายชายพัดมาย่อนย่อน เจ้าจะร่อนตามลมไปชมหาว ได้เพื่อนรักชักเชื่อนชมเดือนดาว แต่เพื่อนหนาวนี้เจ้าไม่อาลัยเลย วัดไก่เตี้ยไก่ใครก็ไม่รู้ คิดถึงอยู่เคหานิจจาเอ๋ย เมื่อไก่ขันพลันตื่นชื่นเสบย โอ้ไก่เคยขันกู่เหมือนรู้คอ ฯ

◎ ถึงสวนหลวงดวงงามให้ขามอก ต้องขอยกไว้เป็นหลวงไม่ล่วงขอ แต่ของสาวชาวสวนนวลลออ จะของ้อขอรักขอชักชวน ด้วยบางกอกถึงจะอยู่กินหมูหัน ไม่หวานมันเหมือนมะพร้าวของชาวสวน ยิ่งเจือไข่ใส่หวานน้ำตาลกวนยิ่งน้ำนวลเนื้อหมูไม่สู้เลย วัดพิกุลฉุนชื่นระรื่นรส เหมือนไม้สดหอมกรุ่นพิกุลเอ๋ย เจ้าร้อยพวงมาลีให้พี่เชย ได้เสียดเสียวสวมกรแล้วช้อนชม โอ้พระพายชายกลิ่นมารินรื่น เมื่อยามชื่นมิได้เชยเหมือนเคยสม แสนรัญจวนหวนหาในอารมณ์

มาได้ดมแต่ดอกไม้ที่ในบาง หอมบุหงาการะเกดวิเศษสม เหมือนเกศผมทรามเชยเจ้าเสยสาง นมสวรรค์นั้นไม่สม เหมือนนมนาง ผลมะปรางไม่เหมือนปรางสำอางนวล ดูลิ้นจี่สีปลั่งก็ยังแหนง ไม่เหมือนแสงโอษฐ์แฉล้มเมื่อแย้มสรวล หอมสุคนธ์ผลจันทน์ที่รัญจวน ไม่หวมหวนเหมือนเนื้อที่เจือจันทน์ หอมลำเจียกจับฤดีแต่มีหนาม เหมือนเจ้างามงอนคารมทั้งคมสัน เถาสวาทเหมือนสวาทที่พาดพัน กาหลงนั้นเหมือนพี่หลงทรงพะงา โอ้เต่าร้างเหมือนพี่ร้างมาห่างเคล้า สงสารเต่าร้างโรยให้โหยหา ถึงสวนแดนแสนเสียดายสายสุดา พสุธาเดียวจะห่างไปต่างแดน มาเปล่าเปลี่ยวเที่ยวทุเรศอยู่เขตสวน ให้โหยหวนห่วงนุชนี้สุดแสน ได้ชมแต่แพรบางไว้ต่างแทน ไม่เหมือนแม้นนอนแอบได้แนบแนม เห็นรักต้นปนเตยเลยไม่ทัก เกลือกว่ารักเจ้าจะเลยเป็นเตยแหลม จากสละระกำขื่นซ้ำแกม ทั้งโศกแซมซ้อนซ้ำช้ำฤทัย โอ้จากกอก็ไม่ยากเหมือนจากเจ้า สละเท่าเรียมสละฤๅไฉน ระกำต้นไม่ระกำเหมือนช้ำใจ ถึงโศกไม้ไม่วิโยคเหมือนโศกมา เห็นซ่อนกลิ่นซ่อนชู้อดสูจิต คิดถึงมิตรมักมากยากนักหนา ทำซ่อนชู้รู้ชัดตัดตำรา ไม่คบค้าสืบสายจนวายวาง ฯ

๏ ถึงบางขวางขวางอะไรที่ไหนนี่ บางไม่มีขัดข้องมาหมองหมาง อันตัวพี่นี้ตกกว่าอกบาง ด้วยขัดขวางในอุราอยู่อาจิณ จนเข้าช่องคลองลัดวัดไชยพฤกษ์ แลพิลึกถึ่นฐานลานถวิล พฤกษาร่มลมโชยมาโรยริน หอมกระถินอีกทั้งกระดังงา มะลิซ้อนสารภีมาลีตรลบ เหมือนน้ำอบเจือกุหลาบซาบนาสา รื่นรื่นเสาวคนธ์สุมณฑา เหมือนกลิ่นผ้าแพรหอมย้อมมะเกลือ เห็นจำปีโอ้แต่นี้จะนานเห็น ต้องจำเป็นจำไปอาลัยเหลือ จนเลยวัดทัศนาแม่ค้าเรือ มีข้าวเกลือแลกล้ำตามลำคลอง พวกชาวสวนสองฝั่งเขาตั้งบ้านมีโรงร้านเรียงรายนั่งขายของ มาถึงด่านขุนด่านประหารฆ้องเฝ้าแต่ร้องเรียกเรือเหลือระอา ฉันหลบพักตร์ลักลอบตอบสนอง ไม่มีของสิ่งขายดอกนายจ๋า เป็นเรือรักริ่งโศกวิโยคมา มีแต่อาดูรตรองอยู่ท้องเรือ ฯ

๏ ขุนด่านพึ่งนั่งเฉยเลยหัวเราะ ฉันแก้เปลาะมาได้ดีใจเหลือ เห็นกล้วยกล้ายรายงามอร่ามเครือ เหลืองระเรื่อต้นลำดูสำรวย เมื่อลมพัดลัดโยนดูโอนอ่อน คิดถึงวรวรวงศ์ที่ทรงสวย เป็นเชื้อช่ออรชรอ่อนระทวย เหมือนต้นกล้วยต้องลมไม่สมประดี เสียดายโฉมโลมตาหาไม่เหมือน จนพื้นเพื่อนเพื่องพุ้งทั้งกรุงศรี ไฉนหงส์จึงไม่สรงโบกขรณี

มาเกลือกที่ตมเลนระเนนนอน สิ้นผิวทองผ่องพักตร์ไม่รักศรี
แต่ตัวพี่เท่าใช้ยังไถ่ถอน ขี้คร้านกล่าวมากมายเสียดายกลอน
เขาแจวจรโดยด่วนพ้นสวนมา ลุถึงศาลากระทรวงในหลวง
สร้าง ระยะทางทำไว้ไกลนักหนา ถึงร้อยเส้นแล้วจึงมีที่
ศาลา ให้ประชาจำมั่นสำคัญจร ทั้งไปมาล้าเลื่อยเมื่อเหนื่อย
นัก ได้หยุดพักภิญโญสโมสร โอ้ตัวเราเศร้าอุราให้อาวรณ์
ถึงหยุดนอนก็ไม่หายวายรำคาญ ถึงวัดร้างร้างชีร้างที่ไว้
ไม่มีใครสร้างสถิตประดิษฐาน ทั้งเจดีย์ที่ปรกก็รกราน นึก
สงสารจริงจริงต้องนึ่งทน ถึงศรัทธาสารพัดจะขัดขวาง สุด
จะสร้างเสริมต่อก่อกุศล โอ้อารามยามยับยังอับจน เราก็คน
ยามขัดเหมือนวัดวา ไม่แจ้งนามถามดูจึงรู้ชัด เขาเรียกวัด
ไผ่จันทน์น่าหรรษา เห็นแต่ไผ่ไม่เห็นจันทน์เป็นขวัญตา
โอ้พฤกษามีสิ้นทั้งดินแดน จะหาจันทน์กฤษณานั้นหายาก
เหมือนคนมากมีดื่นนับหมื่นแสน จะประสงค์องค์ปราชญ์
ก็ขาดแคลน เสมอแม้นจันทน์แดงแรงราคา แต่จันทน์แดง
เดี๋ยวนี้ไม่มีขวัญ จะอัศจรรย์อะไรที่ไหนหนา ด้วยมีถม
ทั่วเมืองตามเครื่องยา เขาซื้อหาใช้กันสนั่นลือ ลักจันปลอม
ได้ไม่เฉลียว แต่ปากเดียวจะสู้ปากมากได้หรือ จนจันทน์แท้

แพ้กลิ่นสิ้นระบือ เป็นสิ้นชื่อสูญไปใครไม่รู้ ดูทองคำน้ำเม็ด เพชรรัตน์ พอรู้ชัดไม่ลำบากยากตาหู อันปัญญานี้ไม่แน่ด้วย แลดู แม้จะรู้ปรากฏเพราะทดลอง แต่เดี๋ยวนี้มิได้มีผู้ตราสิน ก็สุดสิ้นที่ผู้จะชูสนอง เหมือนมณีมิได้มีอุไรรอง ก็มัวหมอง หมดวิชาพยายาม คลองมหาสวัสดินี้มีใหม่ แต่ตามในลำคลองได้ร้องถาม ไม่มีใครร้องเรียกสำเนียกนาม จะหาความที่ประกอบไม่ชอบกล จนเลยศาลาสองยิ่งหมองไหม้ ระกำใจอ้างว้างมากลางหน กับบ่าวไพร่ศิษย์หาสี่ห้าคน มักชุกชนสารพัดจะชัดเชิง ที่สองฝั่งข้างคลองล้วนท้องทุ่ง ดูเวิ้งวุ้งแลหวิวละลิ่วเหลิง เห็นทิวไผ่ไม้พุ่มเป็นซุ้มเชิง ที่สูงเทิ่งลมโยนโกร่นกริ่งกริว เห็นเมฆหมอกออกรอบตามขอบป่า เหมือนตีนพ้าตกไกลใจหวิวหวิว ลมพระพายชายพาพฤกษาปลิว เห็นแต่ทิวเขาไม้รำไรราย ดูทุ่งกว้างทางเปลี่ยวให้เสียวจิต ทั้งจากมิตรมาไกลยิ่งใจหาย เห็นวิหคนกเอี้ยงมันเลี้ยงควาย จับสบายบนคอดูคลอเคลีย ฝูงกระจาบถาบบินลงกินข้าว เจ้าของเขาคอยไล่ให้ไปเสีย ที่ซุ้มรกนกกระเต็นเต้นยั้วเยี้ย ทั้งตัวเมียตัวผู้ดูเจริญ ฯ

๏ ฝูงวิหคนกกาเที่ยวว้าว่อน ระเร่ร่อนหากินแล้วบินเห็น นกกระสามาเป็นหมู่พิศดูเพลิน นกยางเดินซ่องซ่องเที่ยวมองปลา ดูคลองตรงโล่งลิ่วเป็นทิวบ้าน ระยะย่านห่างไกลกระไรหนา ไม่มีเรือนโอ่โถงล้วนโรงนา มุงแฝกคาเขียวชำดูรำไร บ้างปลูกผักดักแร้วแพ้วกังหัน ลมพัดผันหมุนตัวหวิวหวิวไหว ครั้นลมหวนทวนทับก็กลับไป เปรียบเหมือนใจคนเราเท่าทุกวัน พวกรุกรุยรุงรังที่บางกอก พูดกลับกลอกดังตังเหมือนกังหัน ลมพัดหนักทางไหนไปทางนั้น พูดไม่ทันเขาพร้อมต้องยอมกลัว พอชายแสงสุริยันตะวันแผ้ว พวกคนแจวหิวกระหายทั้งท้ายหัว เห็นอ้อยขายรายวางตามข้างรั้ว เหมือนกับวัวเห็นหญ้าทำตาปรือ จึงจอดเข้าซื้อให้สองไพกึ่ง พอยื่นถึงกัดพลางไม่วางถือ เรือก็หนักราวกะหินสั้นผีมือ คนก็ดื้อคร้านใจมิใคร่แจว เรือกับคนสมกันขยันเหลือ จนเพื่อนเรือเลยไกลไปเป็นแถว ทั้งไทยมอญหนุ่มสาวแลลาวแกว ที่ไปแล้วอยู่หลังก็ยังมา ที่จอดพักหน้าท่าศาลาสาม ล้วนงามงามดีดีห่มสีจ้า เห็นแต่ของเขาอื่นไม่ชื่นตา พอนาวาเลยไปยิ่งใจตรม ฯ

๏ เห็นเรือโกลนลำหนึ่งดูขึงขัง ทั้งเนื้อหนังก็ดีอยู่มีถม เจ้าของเขินขึ้นคานอยู่นานนม เจียนจะจมดินเปล่าไม่เข้าการ ถ้าลงทุนทำใหม่ไว้ใช้เล่า ไม่เปลืองเปล่าคงจะจ่ายได้หลายสถาน เปรียบเหมือนคนอักดกยกขึ้นคาน นึกสงสารวาสนาผู้อาภัพ ที่ดีชั่วกลั้วเกลือกไม่เลือกสรร สารพันพิทยาจึงพาดับ ที่ผู้ทำของดีนั้นลี้ลับ เสร็ทธิศกยกสำรับได้หน้าตา ผีประจบเดี๋ยวนี้ดอกดีมาก แต่ผีปากนั้นมิได้มีใครหา การหนังสือลือกระฉ่อนเหมือนก่อนมา ย่อมได้หน้าได้ยศปรากฏนาม แต่เดี๋ยวนี้เป็นไฉนมิได้ผล มีแต่คนคอยเอ่ยมาเย้ยหยาม รู้ก็ชามไม่รู้ดูก็ชาม ก็เหมือนความว่าเล่นเห็นกับตา สารพัดที่จะใส่ลงในหัว ยังเอาตัวมิใคร่รอดตลอดหนา โอ้เสียแรงพากเพียรเล่าเรียนมา เหมือนจะพายุบยับช่างกลับกลาย จนถึงศาลากลางไม่สร่างร้อน เด็กเด็กอ่อนหน้านิ่วหิวกระหาย ให้จอดพักหยุดร่มพอลมชาย ตะวันบ่ายคล้อยงามสักสามโมง ฯ

๏ พวกเรือจอดทอดอยู่แลดูถม บ้างหุงต้มตามกันควันโขมง ที่พึ่งจอดทอดเสือกผูกเชือกโยง โดดน้ำโพล่งดำว่ายเบ็นก่ายกอง นางสาวมอญหนึ่งนั้นดูขันเหลือ ยุดแคม

เรือนอนหงายว่ายตุ๊บป่อง แต่ผ้าถุงนุ่งถกขึ้นปกท้อง เด็กมันร้องนั่นแน่แลทมึน น้ำก็ใสไม่ระวังบ้างเลยหนา เขาเฮฮาสักเท่าไรก็ไม่ขึ้น ชาติใจดีมิใช่ไก่ใจบึกบึน ถึงติดครึนก็ไม่ดิ้นสิ้นตำรา พวกเด็กเรารุ่นหนุ่มได้ชุ่มชื่น ก็แตกตื่นพูดกันโดยหรรษา ว่ามอญขวางอย่างเขาที่เล่ามา เห็นกับตามันจะขวางไปอย่างไร เด็กอาบน้ำสำเร็จก็เสร็จโศก ให้บริโภคโภชนาอัชฌาสัย เสร็จแล้วออกนาวารีบคลาไคล แจวไม่ไหวไม่ติงนิ่งเนือยเนือย ถูกลมหวนทวนซ้ำน้ำก็เชี่ยว คนแจวเหนื่อยสามเล่มจนเต็มเมื่อย ดูอิเหละเปะปะสาวะเพื่อย น่าเหน็ดเหนื่อยหนักเหลือเรือโป้งโล้ง ถึงตลิ่งเลี่ยนโล่งพอโยงได้ เด็กดีใจแลเห็นออกเต้นโหยง ผูกเชือกแล้วชิ้นตลิ่งวิ่งตะโพง พอเชือกโยงตึงเลื้อยแล่นเฉื่อยไป ถึงที่รกวกลัดฉวัดเฉวียน ถึงที่เลี่ยนก็ชะโลงโยงไปใหม่ ประเดี๋ยวรกประเดี๋ยวบ้านรำคาญใจ มันพิไรบ่นร่ำไม่สำรวม จนสุนัขเห่าโฮกกระโชกไล่ ต่างตกใจโจนถลำตกน้ำบ่วม ขึ้นไม่ได้ป่ายบีนจนตีนบวม ดูเนื้อน่วมนั่งนวดปวดระบม จนล่วงเลยศาลาที่ห้าแล้ว ให้เร่งแจวรีบไปยังไกลถม ดูสาวสาวชาวนาไม่น่าชม กรำแดดลมเหลือดำด้วยทำนา ตะแบงมาน

ขัดเขมรแทบเห็นทั่ว ไม่แต่งตัวสารพัดไม่ผัดหน้า ไม่สู้สาว
ชาวกรุงจรุงตา แต่ชั้นว่าเพื่อนสนุกพวกรุกรุย เมื่ออยู่ในท่าน
ก็ใช้เหมือนเช่นครอก เมื่อออกนอกราวกะหม่อมดูหอมฉุย
ล้วนห่มสีนุ่งลายเที่ยวกรายกรุย ดูปุกปุยไว้วางเหมือนนางระบำ
ขมิ้นแต่งแป้งปรุงจรุงเครื่อง ล้วนขาวเหลืองแลไหนวิไลขำ
แต่นอกใสใจมิตรนั้นติดตำ มักจะทำถ่ายเทเจ้าเล่ห์กล ฯ

๏ แต่ชาวนานั้นฤๅเขาซื่อดอก ถึงดำนอกน้ำรักยังพักผล
ฉันอยากได้บ้านนอกดอกสักคน แต่ขัดสนสุดแสวงไปแห่งใด
แต่นักเลงเหล่านิยมข้างสมพาส ที่รสชาติเขาจะเห็นว่าเป็นไฉน
ขาวจะชื่นฤๅว่าดำจะฉ่ำใจ ที่ภายในท่วงทีเหมือนมีเคล็ด
เขาว่าสาวขาวโศกโพรกปูนา ดำมะละกาเหลือแสนแน่นตับเบ็ด
เนื้อสองสีนั้นมีกลเม็ด จริงฤๅเท็จเป็นไฉนมิได้ลอง
พอเรือแล่นเลยแลชะแง้ทั่ว เห็นแต่บัวหลวงงามที่ตามหนอง
เป็นดวงดอกออกเต่งเปล่งละออง เหมือนบัวทองตูมตั้งอลังดี ฯ

๏ แมลงภู่หมู่ภมรก็ร่อนร้อง อาบละอองเกสรแล้วจรหนี
เหมือนหญิงร้ายชายลวงเสียท่วงที เป็นราคีอายเขานั้นเท่าไร
แต่เดี๋ยวนี้ดูใจเขาไม่ทุกข์ กลับสนุกเพลินจิต

พิสมัย หนึ่งแล้วสองปองสามไม่ขามใคร จะหาไปกว่าจะเห็นว่าเป็นตัว ศาสนาก็ดูเรียวแล้วเดี๋ยวนี้ กุมารีพอจะพรากจุกจากหัว ดูกายคมหัวนมเท่าลูกบัว พูดถึงผัวชอบใจกระไรเลย ฯ

◎ จนถึงศาลาหกวิตกนัก ไม่ยลพักตร์ขวัญตานิจจาเอ๋ย หวนสะอื้นผืนใจไม่เสบย ลมรำเพยเพลาก็สายัณห์ สุริยาเย็นรอนดูอ่อนร่ม พินิจชมหมู่นกบินผกผัน โจนจิกจับจอแจเซ็งแซ่กัน บ้างแบ่งปั่นเหยื่อป้อนประอเอียง กางเขนพลอดนกกรอดกระเรียนร้อง เหมือนเสียงน้องพลอดเพราะเสนาะเสียง นกผู้เข้าเคล้าเคลียตัวเมียเมียง จับจำเรียงร่วมรังประนังนอน น่าอายพักตร์บักษานิจจาเอ๋ย มาขาดเคยคู่เคียงร่วมเรียงหมอน แม่กกข้างอย่างนกที่กกคอน จะอุ่นอ่อนอิ่มกมลเมื่อสนธยา เห็นฟ้าแดงแสงอับพยับเผือด เหมือนแสงเลือดตายย้อยด้วยคอยหา ไม่เห็นนวลหวนสะอื้นกลืนน้ำตา พระสุริยายังระย่อเหมือนรอคอย พอลับดวงดังทรวงจะโทรมหัก เหมือนร้างรักแรมนิราศเด็ดขาดผ่อย ขื้นสิบสามค่ำเดือนไม่เคลื่อนคล้อย บุหลันลอยเลื่อนมหานภาลัย แหงนชะแง้แลดูพระจันทร์แจ่ม เหมือนพวงแก้ม

นุชน้องอันผ่องใส ที่วงกลางหว่างดำดูรำไร เหมือนผีไฝแต้มดำยิ่งขำคม ดูดาราดาดาษอนาถนัก นึกถึงรักรักกันนั้นก็ถม โอ้ยามค่ำน้ำค้างลงพร่างพรม ทั้งหนาวลมลมหวนให้รวนเร เห็นเรือจอดทอดท่าโรงนาหนึ่ง เขาอื้ออึงชักชวนกันสรวลเส บ้างถนอมกล่อมลูกที่ผูกเปล พึ่งเขาเห่โหยกระแสงไม่แห้งเครือ เป็นหลายบทจดจำได้คำหนึ่ง จะกล่าวถึงลูกสาวชาวเรือเหนือ ทำมิดีนั่งขี้ที่แคมเรือ อ้ายปลาเสือเจ้ากรรมพ่นน้ำรด น่าเสียใจไม่ระวังนั่งละห้อย ให้แสนโศกโศกน้อยนั้นเบียกหมด เขาร้องเล่นเห็นความไม่งามงด แต่ต้องจดจำไว้เพราะได้พึ่ง มาถึงศาลาเจ็ดไม่เสร็จโศก ยิ่งวิโยคโหยไห้อาลัยหลัง ถึงโรงเจ้าภาษีฆ้องตีดัง ตั้วโผนั่งแจ่มแจ้งด้วยแสงเทียน ไว้หางเปียเมียขาวสาวสล้าง เป็นจีนต่างเมืองมาแต่พาเหียร ที่ความรู้สิ่งไรก็ไม่เรียน ยังพากเพียรมาได้ถึงใหญ่โต เห็นดีแลแต่วิชาขาหมูใหญ่ เราเป็นไทยนึกมาน่าโมโห มิได้ทำอากรแลบ่อนโป มาอดโซสู้กรรมจะทำกระไรด้วยเขียนวงจำตีที่จำเพาะ มิรู้จะเสาะหากินที่ถิ่นไหน ดูหน้าชื่นอกตรมระทมใจ หามิใคร่ทันกินพูดสิ้นอาย ซึ่งอุตส่าห์คิดกลอนอักษรแถลง ใครไม่แจ้งก็จะว่าผาสุกหลาย ที่จริง

ไซร้ไม่มีที่สบาย ซังกะตายคิดความไปตามแกน ไม่มีดีผีปากก็ผากเผิน คิดไม่เพลินน้ำใจเพราะไส้แขวน ทั้งธุระก้างวลก็ขัดแค้น เป็นสุดแสนอัประมาณสงสารตน ฯ

◎ พอออกจากปากคลองได้ล่องน้ำ เห็นฟ้าคล้ำคลุ้มอับพยับฝน สุดสังเกตเทศสถานบ้านตำบล ให้มืดมนมุ่งมาในวารี ถึงงิ้วรายหมายงิ้วทึงอกหนาม ไม่ลือนามพุ่งเพื่องเหมือนเมืองผี งิ้วนรกสิบหกองคุลี คมเหมือนตรีกรดกริบระริบริ้ว ใครสร้างกรรมทำชู้ด้วยคู่เขา ให้ร้อนเร่าร้างโรยอยู่โหยหิว ครั้นชีวันบรรลัยก็ไปล่ปลิว ไปขึ้นงิ้วยมบาลประหารแทง น่าพึงกลัวตัวฉันให้พรั่นจิต แต่นั่งชิดเมียใครยังใจแสยง ทุกวันนี้ดูใครเขาไม่ระแวง กลับพลิกแพลงพูดเล่นเย็นเย็นใจ ว่าเมียเขาเรารักทำดีวักค้อน ขึ้นงิ้วอ่อนมือตีนบีบไม่ไหว แม้สมัครรักเราไม่เบื่อไร จะบีบได้ทุกวันไม่ครั่นคร้าม ด้วยหนามงิ้วเดี๋ยวนี้ไม่มีมาก เขาคอยถากอยู่ทุกวันอย่าหวั่นหวาม จะทำบุญเสียด้วยขวานตระหง่านงาม ไปถากหนามงิ้วบาดให้ขาดระยำ ยมบาลนั้นเหนอเกลอกับพี่เธอปรานีว่าจะชุบอุปถัมภ์ ถ้าแม้นหญิงยินยอมให้คร่อมทำที่บาปกรรมนั้นไม่มีดีสุดใจ ยิ่งเมียเจ็กแล้วยิ่งดียิ่งมีผลขึ้นแต่ต้นผักกาดไม่หวาดไหว บาลีท่านเถนเท็จมีเม็ดไพรฉันไม่ใช้บาลีเช่นนี้เลย ฯ

๏ ถึงโรงหวดตรวจตรึกให้นึกถึง หม้อหวดนึ่งสังขยา นิจจาเอ๋ย กะทะทองของชื่นกลางคืนเคย ได้ชดเชยไข่หวานสำราญแรง ถึงสำประทวนหวนหาให้ปรารภ จะทวนทบกลับหลังก็ยังแหนง ข้างหลังหน่วงห่วงหน้าถ้าระแวง เป็นเขตแขวงบ้านลาวเสียงกราวเกรียว ฯ

๏ ยินเขาแอ่วแจ้วจ้าก็น่าเล่น แต่ต่างเช่นข้าวเจ้ากับข้าวเหนียว โอ้เราเคยได้ประสมก็กลมเกลียว ดูเหนียวเตียวแน่นตับสนับใน ที่รสชาติโอชาประสาเขา ถึงข้าวเจ้าก็จะดีกว่าที่ไหน แต่ข้าวเจ้าเบาท้องดูว่องไว เหมือนพาใจให้ขยันมั่นทำการ อันข้าวเหนียวกินดีแต่ขี้เกียจ ลงนอนเหยียดแบหลาไม่ว่าขาน เมื่อยามอยากหากประสบได้พบพาน ก็มันหวานล่อคอพอเสบย พอนาวาคลาคล่องเข้าคลองที่ ชื่อเจดีย์บูชานิจจาเอ๋ย ค่อยมีใจหมายจะมาบูชาเชย ด้วยไม่เคยยลพระปรางค์จะอย่างไร หวังจะถึงให้ทันตะวันรุ่ง พอออกทุ่งเกิดกรรมจะทำไฉน เมฆพยับอับมิดทุกทิศไป พายุใหญ่พัดโหมมาโครมครืน ถูกเรือบั้นหวั่นยวบเสียงสวบสาบ พาขยาบขึ้นผึ้งไปทั้งผืน จนเรือเสยเกยผึ้งอยู่ยั้งยืน สุดจะฝืนฟ้าฝนต้องจนมุม ฉันนึ่งนึกภาวนานิจจาเอ๋ย กระไรเลยเมขลา

ไม่มาอุ้ม ให้ต้องฝนทนฟ้าน้ำตาฟูม เสียงฟ้าตูมตึงลั่น หวั่นวิญญาณ์เด็กเด็กตกใจจริงออกวิ่งวุ่น เข้าประทุนคลุมหัว กลัวนักหนา ได้หยุดร่มสมถวิลที่จินดา เขาก็พากันหลับ กลับสบาย เราผู้เดียวเปลี่ยวใจมิได้ม่อย เฝ้านั่งคอยบ้าบ่น ให้ฝนหาย จนล่วงสองยามพ้นฝนจึงคลาย เด็กทั้งหลาย หลับไหลไม่สะเทื้อม แต่ปลุกสั่นงันงกหัวตกหมอน ยังมัวนอน ขดคู้เหมือนงูเหลือม ที่พื้นบ้างนั่งโยกดูโงกเง้อม ทำเซื่อม-เซื่อมซ่องแซ่งเรี่ยวแรงโรย ต่ออื้ออึงจึงค่อยฟื้นครั้นตื่นแล้ว ออกเรือแจวหน้านิ่วทำหิวโหย ช่างเกียจคร้านนักหนา นึกน่าโบย แต่หากโดยเวทนาเมตตาคุณ ด้วยขันตีมีมั่น จึงผันผ่อน ให้เข้านอนเสียทั้งนั้นไม่หันหุน ฉันลุกขึ้น แจวบ้างหวังเอาบุญ ได้อุดหนุนในกุศลผลอนันต์ ฯ

๏ สองคนกับตาด้วงไม่ง่วงเหงา ร่วมใจเราศรัทธา อุตส่าห์ขยัน ทั้งมืดค่ำน้ำเชี่ยวเปล่าเปลี่ยวครัน แจวไม่ทัน เพื่อนเรือเหลือระอา ทั้งสองฝั่งทางเลี่ยนดูเตียนโล่ง เป็นที่โยงย่านใหญ่ไกลนักหนา ถ้าแม้นขึ้นโยงได้แล้วไม่ช้า ผิดเวลา เสียแล้วต้องแจวไป จนเกือบสุดโยงย่านรำคาญนัก ต้อง

หยุดพักเหนื่อยแล้วแจวไม่ไหว แวะเข้าที่สุมทุมใต้พุ่มไม้ ตาด้วงได้เหนื่อยนักขอพักนอน ฉันผู้เดียวเปลี่ยวใจมิได้หลับ ให้รำสับรำส่ายถึงสายสมร เมฆพยับอับแสงศศิธร ยิ่งอาวรณ์ หวั่นทรวงให้ง่วงงึม ฯ

๏ ดึกสงัดเงียบงอมทุกหย่อมหญ้า โขมดบ่าโหยหวน ครวญกระหึม เห็นเงาไม้ดำดำดูคร่ำครึม เสียงพึมพึมน่ากลัว ขนหัวชัน นกทึดทือทึ้งทูดมันพูดผิด เสียงพิทิดกี่ทีไม่มีขวัญ ทั้งเค้ากู่กู่โก่นตะโกนกัน ให้ไหวหวั่นหวาดกมลให้ขนพอง นิจจาเอ๋ยเคยสำราญอยู่ฐานถิ่น มาได้ยินสัตว์ป่าน่าสยอง แจ้วแจ้วจักจั่นสนั่นร้อง เหมือนเสียงฆ้องแตรสังข์ดังบรรเลง ทั้งแม่ม่ายลองไนเรไรหริ่ง เหมือนกรับฉิ่งฉาบเพราะดูเหมาะเหมง ประสายากหากฟังให้วังเวง นึกว่าเพลงกล่อมอกเมื่อตกไร้ แจ้วแจ้วแว่วเสียงขังหรีดกรีด เหมือนน้องหวีดวาบวับไม่หลับไหล ดูดาวเคลื่อนเดือนดับลับครรไล สกุณไก่ขันกราวหนาวอุรา จวนจะรุ่งรางรางน้ำค้างตก คณานกเกรื่นร้องก้องเวหา พฤกษาชาติชื่นแช่มแย้มผกา พระพายพาเกสรขจรจาย ฯ

๏ แซ่สำเนียงเสียงดุเหว่าก็เร่าร้อง ดูแสงทองทิศบูรพ์จำรูญฉาย สุริยาแย้มดวงโชติช่วงพราย เด็กทั้งหลายตื่นชำระสระกายา ให้หุงต้มรับประทานอาหารแล้ว ออกเรือแจวไปพลันค่อยหรรษา ถึงสถานบ้านธรรมศาลา ที่ริมท่าโรงธรรมอยู่อำไพ คิดถึงเพียรเรียนร่ำพระธรรมเจ้า ได้บอกเล่าผันแปรแก้สงสัย ยังไม่พ้นตกอับแคบคับใจ เทพไทจงเห็นเป็นพยาน ที่ตรองตรึกนึกผลกุศลไว้ ยังมิได้สมจิตอธิษฐาน อย่าให้ถึงยากยับอัประมาณ ขอบันดาลดูสักครั้งให้จังจริง พอเรือแล่นลมชวยระทวยอ่อน ด้วยอดนอนยังรุ่งไม่สุงสิง ให้วงงงมลมใส่ใจวิงวิง ลงเอนหมอนนอนนิ่งไม่ติงกาย หลับสนิทถึงไหนก็ไม่รู้ ตื่นขึ้นดูสุริยาเวลาสาย ถึงห้วยจระเข้คิดนามขามระคาย กุมภีล์ร้ายฤๅไฉนจึงได้ลือ ฯ

๏ โอ้ยามจนข้นขอดไม่ปลอดโปร่ง จระเข้จระโขงฮุบไปเถิดไม่ถือ แค้นแต่อ้ายปลาซิวเท่าน้ิวมือ มันร่ำรื้อตอดตับหนุบหนับไป เที่ยวประจบสบแยบแล้วแอบแฝง มีทุกแห่งทุกหนทนไม่ไหว มีคนเลี้ยงคนรักมักให้ใจ มันจึงได้หน้าตาออกซ่าซ้อง เรือมาตามคามนิคมชมสถาน ดูเรือนบ้านแน่นหนาสินค้าของ พอถึงพระปฐมด้วยสมปอง เรือทั้งสองผึ้ง

ฟากดูมากมี จะหลีกลัดเข้าใกล้ไม่ตลอด ต้องแวะจอดที่ท่าหน้ากงสี ขุนพัฒน์ใหญ่ใส่บ่อนละคอนมี เสียงเขาตีพิณพาทย์ระนาดรัว เห็นเกลื่อนกล่นคนผู้ออกพรูพรั่ง เรือประดังจอดก่ายทั้งท้ายหัว พบนางหนูชู้กันเคยพันพัว มาได้ผัวผู้ดีมั่งมีเงิน พอเรือเคียงเลี่ยงหน้าไม่ปราศรัย ครั้นถามไถ่ต่อว่าทำหน้าเจื่น ให้สบถก็ไม่รับกลับว่าเอิน ใช้ให้เลินเล่อไยใครจะคอย เจ้าสำนวนปรวนแปรต้องแพ้เขา โอ้ใจเราก็ไม่คิดจะติดสอย จะรีบไปไหว้พระไม่ตะบอย เรียกเด็กน้อยจัดแจงตกแต่งกาย ฯ

๏ จัดธูปเทียนคนธ์ธารสุมาลย์มึง ขึ้นคลึงพากันรีบผันผาย ตามสถลยลสถานร้านโรงราย แม่ค้าขายมาคล่ำทุกตำบล นั่งเรียบร้อยคอยรับสัปปุรุษ ยุดลุดจ่ายจับกันสับสนสนุกสนานลานดูล้วนผู้คน เหมือนถนนธานีน่าปรีดิ์เปรม พวกสัปปุรุษสุดใจไปไหว้พระ ที่สาวสระทรวดทรงดังหงส์เหม พักตร์แฉล้มแย้มยิ้มดูอิ่มเอม แสนเกษมเบิกบานสำราญใจ ที่เจนจัดดัดจริตไม่ราบคาบ ที่สุภาพก็เจียมเสงี่ยมหงิม นึกเอ็นดูอยู่แต่ที่สีทับทิม ดูจิ้มลิ้มนวลละอองเหมือนทองทา เข้าในลานชานที่เจดียฐาน งามตระหง่านสูงเยี่ยมเทียมเวหา

เป็นเชิงชั้นหลั่นลดรจนา มีศาลารายรอบเป็นขอบคัน
มีพระพุทธไสยาศิลาอ่อน เป็นอย่างก่อนเก่าสร้างช่างขยัน
มาแต่เมืองหงสาคือรามัญ อยู่เบื้องบันบูรพาศาลายง ที่ชั้น
สองมีระเบียงดูเรียงเรียบ ทั้งระเบียบโบสถ์รามงามระหง มี
เจดีย์ที่สองจำลองทรง อีกทั้งองค์ปรางค์สนองจำลองไว้
ด้วยเดิมเห็นเป็นที่เจดียฐาน พระยาพานเสริมสร้างเป็นปรางค์
ใหญ่ เดี๋ยวนี้ถมเป็นที่เจดีย์ไป หวังจะให้คนเห็นอย่าง
เช่นเดิม ที่พระปฐมทำต่อก่อด้วยอิฐ สวมสนิทใหญ่ประมูล
โบกปูนเสริม กระเบื้องลายพรายระยับประดับเติม เป็นที่
เฉลิมศรัทธาสาธุชน แต่ยังสวมยอดปรางค์อยู่อย่างนั้น
แสงสุวรรณแวววาวห้องหาวหน ที่บนฐานลานระเบียงเสียง
สวดมนต์ ทั้งเสียงคนตีระฆังประดังกัน ทั้งคฤหัสถ์พระสงฆ์
ทรงสิกขา ต่างบูชาปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ ด้วยบารมีไตร
รัตน์มหัศจรรย์ เป็นมหันต์สักการโอฬารตา ฉันเกิดความ
ปรีดีเป็นที่สุด ประจงจุดเทียนธูปทั้งบุปผา ถวายพระบรม
ธาตุศาสดา ด้วยศรัทธาเลื่อมใสในสันดาน ศิโรราบกราบลง
ด้วยองค์ห้า พร้อมวาจากายจิตอธิษฐาน ถึงคุณพระพุทธ-
องค์ผู้ทรงญาณ ซึ่งนิพพานสุขดับล่วงลับไป ยังประทาน

บรมธาตุศาสนา โปรดประชาบำเพ็ญเป็นนิสัย ข้าเกิดกาย
ภายหลังขอตั้งใจ เหมือนได้ไหว้บัวบาทพระศาสดา แล้ว
วันทาสมาทานการกุศล ทั้งสวดมนต์อภิวาทปรารถนา พอยาม
เย็นยินดีชุลีลา ไปหาพระยาสุธรรมไมตรี หยิบเงินบาท
น้อมนบจบเกศา ขอบูชาคุณพระชินศรี เป็นส่วนสร้าง
ปรางค์ปฐมเจดีย์ ท่านสุธรรมซ้ำมีกรุณา ครั้นไต่ถามนามฉัน
ท่านรู้จัก เลยชวนชักพูดกันด้วยหรรษา ท่านเล่าความให้ฟัง
แต่หลังมา พระธาตุปาฏิหาริย์บันดาลเป็น พระรัศมีสีอร่าม
งามนักหนา ยิ่งศรัทธาเลื่อมใสอยากใคร่เห็น แล้วอำลามาเรือ
ด้วยเหลือเย็น จนพวกบ่อนละคอนเล่นเขาเลิกนาน ฉันหาเขา
ว่าพรุ่งนี้จะมีประโยชน์ เล่นสมโภชในที่เจดียฐาน เขาบอกว่า
จะรีบกลับไปรับงาน ด้วยราชการลอยกระทงประสงค์มา
ก็จนจิตคิดน่าน้ำตาไหล แต่เลื่อมใสแล้วยังคลาดวาสนา
ครั้นพลบค่ำจุดดอกไม้ไฟบูชา ยังลานมหาพุทธรูปสถูปทรง
ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันปุ่ณรสี แสนยินดีตักบาตรองค์สมเด็จ
จัดผ้าเหลืองน้ำหอมพร้อมทองธง ไปยังองค์พระปฐมด้วย
สมปอง บังคมคัลวันทามหาสถูป จุดเทียนธูปปักธงจำนงสนอง
โปรยน้ำอบสรงพระประละออง แล้วถือทองเที่ยวบีดทุกทิศไปฯ

๏ ขมาโทษโบสถ์รามตามวิหาร พระประธานปางก่อน พระนอนใหญ่ บีดทองพระสระสรงทุกองค์ไป แล้วกราบไหว้อุทิศพิสดาร แล้วอำลามาไหว้พระลายลักษณ์ มีกงจักรประดับมุกสุกแสงฉาน ไหว้พระพุทธศิลาไสยาการ แล้วขึ้นฐานเจดีย์ที่ชุมชน จึงหยิบสามผืนผ้ากาสาวพัสตร์ น้อมมนัสพุทธคุณวิรุฬหผล จ้างเขาขึ้นไปพลันบนชั้นบน ห่มถึงจนคอระฆังตั้งชุลี จึงจ้างพวกพิณพาทย์พิฆาตโหม เสียงประโคมครื้นครันสนั่นมี่ แล้วทำประทักษิณด้วยยินดี ครบสามรอบชอบที่นิยมชม แล้วน้อมนบอภิวาทปรารถนา เดชะข้าคาระพระปฐม ด้วยกุศลล้นลบที่อบรม ขอให้สมเสร็จประโยชน์โพธิญาณ แม้วาสนาข้านี้ยังบกพร่อง ยังเที่ยวท่องอยู่ในวัฏสงสาร ขอเกิดในมงคลจักรวาล ขอพบพานสมเด็จพระพุทธองค์ พบทั้งพระบ่จเจกโพธิล้ำ พบพระธรรมพบพระอริยสงฆ์ ขอคบปราชญ์ปรีชาบัญญายง ขอซื่อตรงสัตยาบารมี หนึ่งบิดรมารดาสาโลหิต ทั้งเมียมิตรบุตรญาติทาสทาสี ให้ใจธรรมสัมมาทฤษฎี ร่วมไมตรีร่วมใจได้ทุกคน ขออย่าให้วิปลาสเหมือนชาตินี้ ได้เป็นที่อุปถัมภ์ทำกุศล อันหญิงร้ายชายชาติทรชน ให้หลีกพ้นอย่าได้มาสมาคม ที่สิ่งไรทุจริตอย่าคิดสมัคร

ขอให้รักสุจริตสนิทสนม อย่าให้หลงโลกีย์ที่นิยม ให้อบรม
ไตรลักษณญาณ ทุกทุกชาติปรารถนากว่าสำเร็จ สรรเพชญ์
พ้นหลงในสงสาร แล้วแผ่ส่วนพระกุศลวิมลมาลย์ แก่สัตว์
ทั่วทุกสถานทุกธาตรี ปรารถนาเสร็จสบายแล้วผายผัน ขึ้นสู่ชั้น
ทักษิณพระชินศรี ไต่ตามแถวแนวสะพานนั่งร้านมี ถึงเจดีย์
สูงเดี่ยวเสียวเสียวใจ พลางนั่งทรุดหยุดดูแผ่นดินล่าง
ยิ่งเวิ้งว้างแลลิ่วหวิวหวิวไหว เห็นรั้วรั้วทิวทุ่งถึงกรุงไกร
ทั้งทิวไม้ทิวเขาลำเนาดง ต้นยางสูงยูงพะยอมค้อมเรี่ยเรี่ย
ดูต่ำเตี้ยกุฎีที่พระสงฆ์ ลมพัดพานปานจะตกให้กงง
ต้องรีบลงเร็วพลันมิทันช้า พาเด็กเด็กลดเลี้ยวเที่ยวออกนอก
ตามเชาะชอกศิขรชะง่อนผา เป็นลดหลั่นชั้นช่องปล่องศิลา มี
คูหาห้องระหงเที่ยววงเวียน รูปอาศรมสิทธาอยู่อาศัย รูปวิไล
หลากหลากเหมือนฉากเขียน ท่านสร้างสรรค์โสภาดูอาเกียรณ์
รูปมณเฑียรกษัตราพระยาภาณ เธอทรงช้างยกพหลพล
พิมาต พระบิตุราชพระยากงปลงสังขาร ฆ่ายายหอมมารดา
เลี้ยงมานาน ด้วยแจ้งการปกบิดชั่งกิจจา อันเรื่องราวพระยา
ภาณนั้นานนัก คนรู้จักเล่ากันนั้นนักหนา ผิดกับพงศาวดาร
ฉันอ่านมา สุดจะว่าให้ละเมียดละเอียดลออ ความไกลตา

ต่างกันกระนั้นกระนี้ จะเป็นที่สงสัยอย่างไรหนอ สมุดสามสิบใส่ก็ไม่พอ ไม่มีข้อสำคัญนั้นอย่างไร แต่ที่นี้บัณฑิตเขาคิดเห็น เดิมจะเป็นรามคามพราหมณ์วิสัย จึงขุดได้ศิวลึงค์ที่พึงใจ ในต่ำใต้พระสุธาทั้งบาลี เป็นอักษรพราหมณ์เก่า เมื่อเขาเห็น แปลออกเป็นคำพระชินศรี ซึ่งพระธาตุปาฏิหาริย์บันดาลมี ที่ข้อนี้สำคัญมั่นแก่ใจ ด้วยผู้ญาณรู้เห็นเป็นมหันต์ ควรอัศจรรย์ศรัทธาน่าเลื่อมใส อย่ากังขาพาบุญนั้นน้อยไป ควรกราบไหว้ปฏิบัติด้วยศรัทธา คำวันนั้นฉันจุดดอกไม้เพลิงถวาย แล้วน้อมกายอภิวาทปรารถนา จนยามเศษราตรีชุลีลาลงนาวารีบกลับมาฉับพลัน ฉันไปไหว้พระปฐมบรมธาตุแต่งนิราศไว้เป็นกลอนอักษรสรรค์ ใครอ่านยลยินคำข้อสำคัญขอให้บันส่วนกุศลทุกคนไป จงโมทนาแต่ที่จะมีผล แต่ข้างต้นอย่าพะวงคิดหลงใหล ซึ่งร่ำรักร่ำร้างมาอย่างไร ตามนิสัยนักกลอนแต่ก่อนกาล ไม่ติดสังวาสไว้ก็ไม่เพราะเหมือนทองหยิบก็ต้องเหยาะน้ำตาลหวาน อ่านเล่นแต่พอหายวายรำคาญ อย่าประมาณหลงใหลในใจจง เป็นเดียรัจฉานกถาวาจาเท็จ เบ็ดเตล็ดโลกีย์ที่ลุ่มหลง แม้โมหาก็จะพาให้

ว่ายวง อยู่ในสงสารนานเหลือทานทน จะเกิดบาปแก่ฉัน ผู้พรรณนา จงเลือกหาแต่สว่างทางมรรคผล ธรรมดาเกิดมา เป็นตัวตน มิได้พ้นทุกข์อำนาจชาติชรา เมื่อเจ็บตายกายก็ เหม็นเห็นประจักษ์ พระไตรลักษณ์นั้นแลจริงทุกสิ่งสา เป็น อนิจจังทุกขังอนัตตา เพราะตัณหาก่อทุกข์ให้ลุกลาม ด้วยรูปรส กลิ่นเกลี้ยงเสียงสัมผัส เครื่องกำหนัดพาบาปล้วนหยาบหยาม ตัดตัณหาอย่าหลงพะวงกาม พยายามปฏิบัติตามอัษฎางค์ อาทิธรรมคือพระสัมมาทิฐิ จนสัมมาสมาธิเร่งเสาะสาง จงทำตามคำพระอย่าละวาง เป็นหนทางสู่สถานนิพพาน เอย.